

2015 чылдың август
11-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 113
(18700)

2015 чылдың
октябрь 13
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Тываның Баштыңының ажил-херээ ШАПКЫН СУГЛУГ АЛАШТЫ КЕЖИР...

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол чаа көвүрүг ажыдышкынының байырлалында.

В. ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруу.

Барыын-Хемчик кожуунуң ырак-сууру Хөндөлеңниң арты-биле шап-суглуг Алаш хем агып бадып чыдар. Ол черниң чурттакчылары дыка хөй барнын мурнунда Алашты кежир көвүрүг папган, ооң ачызында хем ол чарының чынар-биле харылзажып келген. Аас келирге-ле, ол көвүрүгнү үер-чады алгаш баар. Хилинчектии кончуг, анчаар, шаа-биле септеп-селип алып, дараазындагы часка чедир аргастанып бар. Ооң уламындан Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик кожууннарның малчын-нага таарымча чок дыка хөй чүүлдер улаан.

Дон туржук, 2014 чылда аңаа дыка улуг болганындан Хөндөлең болгаш Кара-суурларның малчыннары өске черлер-ге харылзаа чок арткан. Чоннуң ындыг аалын көргөш, Тываның Чааа аңаа көвүрүг тудар деп шийтирилзэн. Керээ ан «Суугу» КХН деп организация 2015 чыл январьда тудуг ажылын эгелзеш, январьда дооскан. Быжыг, демир-бетон рүг туттунган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол октябрь 9-та Барыын-Хемчик кожуун-жылчын аян-чорук кылып чораан. Рүгнүң шынарын ол көргөш, бистиң республикада көвүрүг тудукчуларының ылы өскерлерден дора эвес дээрзин дем-зэн. «Суугу» деп организация ийи чыл нагаар тургустунган, ол баштайгы үеде аннар тудуп турган болза, көвүрүгнү дугаар тутканы ол. «Кара-Хөл суур-едир 31 километр черде туттунган рүг бо — деп, «Тывааавторуктуң» алынгыниң хүлээлгезин күөседип турар нмей Балбан-оол чугаалаан. — Бо он-он чылды шыдаар, оон-даа үр чонга бараан болуп, кандыг-даа үр-аа алыспас». «Моон тудуунга күштүг

көвүрүглер металл конструкциязын, а ол ышкаш чаа материалдарын ажылаан бис. Алаш хемни кежир ийи көвүрүгнү туткан бис, ийиги көвүрүг Кара-Хөл суурдан 56 км черде туттунган. Олар чүс-чүс чыл-дарда чонга бараан болгай аан» — деп, «Суугунуң» директору Аяс Хунай-оол чугаалаан.

Ол көвүрүглерни федералдыг болгаш республика бюджеттериниң күсели-биле туткан, ниитизи-биле 115 млн. 883 муң рубль чарыгаттынган. «Мында кайгамчык болгаш ажыл-ишчи чон чурттап турар. Эрткен чылдың чайынында улуг үер болган. Чаа көвүрүг тудар акша-хөреңгини боду-вустан, республикадан дилеп тып, чуртта берге байдал турза-даа, федералдыг ак-шаны камгалап алдывыс. Силерге байыр чедирип тур мен — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан. — Көвүрүгнү боттарывыстың специалистеривистиң, Тываның «Суугу» организациязының тутканы меңээ өөрүнчүг болуп тур. Ону тудуп өөренип алган эр хейлер! Олар ийи чыл ажылдап келгеш, хөй-ле тудугларны тутканнар. Чоокта чаа уруглар садын дооскан болгай, ам көвүрүг. Мергежили бедик ордлар-дыр, четтирдим».

«Эки шынарлыг демир көвүрүг тудуп бердиңер — деп, Хөндөлең суурнуң чурт-такчызы, механизатор-комбайнер Анато-лий Соян чугаалаан. — Көжер-дүжерде база эптиг, ыяш-даш сөөртүп алыры база хала чок апарган. Малчыннар саны ам көвүдээр боор деп бодаар мен. Орук ажык апарганда, ындыг болур ужурул-даа».

2014 чылдың август 12-де республика Баштыңы ырак-узак Бай-Тайга кожуунга ажылчын сургакчылаашкын кылып чораан-нын сагындыраал, ынчан ол кожуунуң хоочуннары-биле, малчыннары-биле бол-гаш хөй-ниитичилери-биле ужурашкан. Ол девискээрниң болгаш муниципалдыг

тургузугнуң социал экономиказының айтырыгларын чугаалажып тура, ооң киржикчилери чедишкinnerниң болгаш четпестерниң дугайын чугаалап турганнар. Хемчик хемни кежер көвүрүг чогуңдан Кызыл-Даг суурга чедериниң бергезиниң дугайында Бай-Тайганың чурттакчылары улуг дүвүрел-биле дыңнатканнар. Ырак-узак Кара-Хөлге чедер орук база нарын айтырыг болуп артышаан.

Бо айтырыгны тус черниң чурттакчы-зы Дондук Тойбу-Хаа көдүргөн. Ынчан Шолбан Кара-оол ол нарын айтырыгны билирин дыңнаткаш, ону шийтирилээр-ин чагыргазында кижилерге даандыр-ган. Бай-Тайганың оруктарының болгаш көвүрүглериниң дугайында айтырыгны Тываның Баштыңы бодунуң контролюн-га алып. Республиканың орук четки-зин сайзырадырының, чаа көвүрүглер тударының айтырыглары бюджет чарыг-далдарына кирер дээрзин Шолбан Кара-оол дыңнаткан.

Шынап-ла, оруктарны болгаш көвүрүг-лерни Тываның Баштыңы боду кон-трольдап турар. Ооң уламындан сөөлгү чылдарда Сүт-Хөл кожуунда Хемчик бол-гаш Ак хемнерни кежир көвүрүглер туттун-ган. Баштайгы көвүрүгнү ол муниципалдыг тургузугнуң амыдыралының оруу деп санап турар. Ооң мурнундагы көвүрүг бежен чыл туруп келгеш, шуут эргижиреп, үрелирге сүт-хөлчүлер дилег киригенер. Шолбан Кара-оол республика бюджетинден 280 млн. рубльди тускайлааш, чаа көвүрүг тудар деп айтышкынны үндүргөн. Ону 2013 чылда ажылгалга кириген.

Ол-ла кожуунда Ишкин суурга, Улуг-Хемде Торгалыга, Чөөн-Хемчиктин Чыр-гакыга, Таңдының Дүргенге чаа-чаа көвү-рүглер көстүп келген.

Долаана САЛЧАК.

«АЛДЫН КҮС-2015» ДЕЛГЕЛГЕ-ЯРМАРКА

Октябрь 10-да «Сүбедей» УСК-ге «Ал-дын күс-2015» делгелге-ярмарка эрткен. Ооң ажылынга республикадан 120 хире бараан бүдүрүкчүлери киришкен. Кызыл кожуундан хуу сайгарлыкчы Александр Желтухинниң майгынының чанынга садыглаашкын чымыштыг бол-ган. Улуг чемиштик картофель, амданныы аажок морковь, капуста, болгар перец база помидорларны хоорайжылар хөйү-биле садып ап турган. Ногаа ажыл-агыйның удуртукчузу бодунуң бизнестин хоорайның солагай талакы дачаларында 8 гектар шөлге 11 чыл бурунгаар эгелзэниң чугаа-лаан. Күскү дүжүдү-биле Кызыл хоорайның элзэн каш уруглар садтарын хандыргаш, артканын ярмаркаларда садып турар. Александр Желтухин бодунуң ажаап алганы картофелиниң дүжүдүн Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга чоргаарал-биле көргүспүшаан, чамдык хомудалын илереткен. Ылаңгыя, картофель олуртур шөлүнүң 3 газында будулгаазыннар тур-густунганын Тываның Баштыңына чугаа-лаан. Бир шагда ажылдап турган органи-зациядан чер участогун арендага алгаш, ногаа тарып олуртуп турган шөлүндө өске кордакчылар тыттып келген. Шолбан Кара-оол сайгарлыкчы-биле чугаалашкан соон-да, ажыл-агыйның майгынының чанындан безин ыравайн, ногаажыга чогуур дузаны көргүзерин Кызыл хоорайның удуртулга-зынга дааскан.

Республиканың кожууннарындан кел-ген көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлериниң продукциязын найысылалдың чурттакчы-лары улуг өөрүшкү-биле садып ап тур-ганнар. Тыва мороженое, соок арга-биле ыштаан Улуг-Хемниң кадыргызы, аар эвес өртектиг эм шынарлыг чыгыргана ханды-зы, Тере-Хөлдүн шортаны, сарлык ээди, сарлык сүдүндөн тыва арагазы, экологтук арыг эъттен колбаса кылыгылары, сүттен ак чемнер, ша-даа четпейн, төнгөн.

Дүрген суурдан Юрий Доржукайның ары ажыл-агыйы делгелге соонда орулга-лыг чанган. «Тайганың аңгы-аңгы оъттары» ары чигири чамдык садып алыкчыларга ажыдышкын болганы чугаажок. 2008 чылда Доржукайларның өг-бүлөзи бодунуң ажыл-ижин 6 ары өөндөн эгелзэн болза, ам оларының саны 25 четкен. Бо чай кааңнаашкынныг болганындан, чечек-чимис үнмээн, ынчангаш арыларының өглери-биле тайга кезип чайлаанының соонда, ындыг онзагай амданныг ары чи-гирин алганнар.

«Сүбедей» спорт комплекзиниң чанынга база Иркутская кудумчузунга эът садар көдээ ажыл-агый рыногунуң барааннарын садып-саарарынга кол шөлдерни тускайлаан. Ярмарканың кол эрттирикчизи — Көдээ ажыл-агый яамызы аңгы-аңгы номинациялар-биле: хөй сан-ныг аш-чемни делгеп сатканы, делгелге шөлүн онзагай кылдыр шимеп каастааны, шын маркировканы кылып, тускай кыл-дыр халтааны, аш-чем продуктуларын бүдүрериниң чаңчылдарын кадагалап, хөгжүткени дээр тускай шаңналдарны тывысқан.

Кызыл хоорайның чогаадыкчы кол-лективтери «Алдын күс-2015» делгелге-ярмарканың конкурстарының тиилекчи-леринге алдар кылдыр концертти бараал-гаткан.

Любляна ЕНЗАК.

200 АЖЫГ КИЖИ БИЛДИРИИШКИН КИИРГЕН

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол республикага Инженерлер ассоциациязын тургузарының дугайында саналды көдүрүп турар.

Техниктиг мергежилдиг профессионалдарының тургустунган ниитилежилгези регионну техниктиг сайзыралга белеткээринин, республика девискээринде улуг-улуг үлетпүр төлөвилелдеринин — транспорт болгаш казып тывышкын адырларындан эгелээш, энергетиктерге болгаш тудуг комплекзинге чедир идепкейлиг ажилче шилчиригге белеткээринин талазы-биле эрге-чагыргаларның ажылын дүргедедир уjurлуг.

Тываның инженер кадрларын каттыштырарының дугайында айтырыгны республика Баштыңы Шолбан Кара-оол инженер ажил-херектиң хоочуну Чимит-Доржу Ондар-биле сайгарып чугаалашкан дээрзин сагындыраал. Ондар бодунуң үезинде совет Сибирьде даг-дүгүн казып тыварының талазы-биле эң улуг дээн «Тыва даг-дүгү» комбинаты удуртуп турган.

Инженер шимчээшкенин калбарткан чорук чүгле аныктар ор-

тузунга техниктиг мергежилдин чугулазын непередир эвес, ооң ат-алдарын бедидеринге, тус черниң кадрларынга негелдени улгаттырарына чедирер деп санап турар. «Инженерлерниң Чазактың административтиг болгаш саң-хөө курлавыры-биле холбашкан дуржулгазы болгаш билиглери үлетпүр хөгжүлдезинге идегелдиг тепкишти шалыпкын тургузуп алырынга дузалаар» — деп, хоочун инженер Чимит-Доржу Ондар санап турар.

Бо ажилга дуза чедирер кылдыр Шолбан Кара-оолдун даасканы Экономика яамызының дыңнадып турары-биле алырга, республиканың Инженерлер ассоциациязынга кирер күзелин бо хүнде дипломнуг 200 ажыг инженерлер илередип турар. Оларның хар-назыны аңгы-аңгы — дүүнү доозукчулар-даа, акшый бергеннер-даа бар.

Чимит-Доржу Ондарның удуртканы актив келир үедеги организацияның уставын ажилдап кылган, ону хоюглап ажилдааш, бадылаар кылдыр ассоциацияның тургузукчу хуралынче кирир.

Бистиң корр.

«РОССИЯ 2»-ДЕ КӨРГҮЗҮП ЭГЕЛЭЭН

Терроризмге удур национал комитеттин чагыын езугаар «Мастерская» телекомпаниязының тырттырганы «Террор чок Россия» деп беш сериялыг документалдыг бөлүк фильмнерни 2015 чылдың октябрьда «Россия 2» деп федералдыг телеканалга көргүзүп эгелээр.

Документалдыг бөлүк фильмнер терроризмниң социал айылынга болгаш националдар аразының база шажын-чүдүлгелер аразының найыралыга үндезилеп ниитилелди каттыштырарының пропагандазынга тураскааттыг.

Октябрь 6-да «Террор чок Россия. Өлүмчө чыгатканнар» деп баштайгы бөлүү үнген. Делегейниң террорисчи организацияларының болгаш оларның бистиң чуртукка непереп турар салдарының дугайында көргүскен. Ийи муң россияжи-

лер канчап Чоокку Чөөн чүкте ногаандыктарның одуруунче кире бергенил, делегейниң террорисчи организациязын тургузары кымга ажыктыгыл, ону кым доктаадып шыдаарыл? деп айтырыгларга харыны фильмниң авторлары бергеннер.

«Террор чок Россия» деп бөлүкте ам-даа дөрт — «Татарстан. Быжыг чоруктуң шылгалдазы», «Дагестан. Дайын болгаш тайбың», «Мусульманнарның ыдыктары» болгаш «Чечня. Катап тургустунушкун» деп фильмнерни октябрь 14, 20, 21 болгаш 27 хүннеринде көргүзөр. Фильмниң тургузукчуларына көрүкчүлөргө үнелели херек. Тываның чурттагылары боттарының саналдарын «Терроризм чок Россия» деп демдек салгаш minsyaz@tuva.ru деп электроннуг адресче чорудуп болур.

ТР талазы-биле ИХЯ медээлери УЛУСТУҢ УЧАСТОК ШАГДААЗЫ

Бүгү-российжи «УЛУСТУҢ УЧАСТОК ШАГДААЗЫ» конкурстун ийиги этавы эгелээн. Конкурстун ийиги этавынга Бүгү-российжи конкурстун үшкү этавынга киржир эрге дээш демисел конкурстун киржикчилеринин аразында чоруп турар. Ол эрге дээш ИХЯ ажилдакчылары Эрзинден Начын Куулар биле Артем Сараагай, Хандагайтыдан Кежик Монгуш, Чеди-Хөл кожуундан Айран Натпит-оол, Сарыг-Септен Николай Деспилдей

биле Мерген-Херел Кара-Сал, Шагаан-Арыгдан Артыш Ондар, Ак-Довурактан Сылдыс Доңгак, Кызыл хоорайдан Адыгжы Доспан-оол киржир.

Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның сайтызынга «УЛУСТУҢ УЧАСТОК ШАГДААЗЫ» дээш бодунуң үнүн берип болур. Кайы участок шагдаазы бүгү-российжи конкурстун үшкү этавынга киржиринге төлөптүг деп санаар-дыр силер — ооң чурруунуң адаанга «лайк» салып каар.

үеде ажи-төлүн акчем-биле чегерер арга чок бооп артканнар.

Сүлчээлежип алгаш мал оорлаан чоруктарның истелгезин дооскаш, Россияның ИХЯ-ның «Танды» муниципалитеттер аразының килдизиниң истекчизи, юстицияның улуг лейтенантызы Чимис Кара-Сал судче дамчыткан.

Алдынай ЧАМЗЫРЫН, Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның парлалга албаны.

Танды кожуунуң Владимировка суурнуң чурттакчызының күткүшкүнү-биле бөлүк оорлар 3 ай дургузунда чоннуң мал-маганын оорлап, Кызылга садып турган. Чижээлээрге, Салчактарның өг-бүлезиниң өдээнге кедеп кирип, 3 инекти оорлаан. Инектериниң бирээзин ооң ээлериниң бажыңындан 200 метр хире черге соп алганнар. Максим Болат-оолович биле Уран Донук-ооловна олар амгы

ЧАА ТЕХНИКАНЫ ҮЛЭЭН

Октябрь 10, субботаның 10 шак үези. Сүбедей спорт өргээзиниң девискээринде чаа тракторларны чурум-чыскаалдыр тургузуп каан, кожуун-суурлардан келген чүс ажыг бараан бүдүрүкчүлери аш-чемин делгеп салган, садып алыкчылар-даа, машина-балгат-даа хөй болган. Чылдың дөрт эргилдезиниң күзү черле дүжүткүр үе. Алдын күс делгелгезинде тус черниң барааннары шупту делгеттинген, ногаа аймаа, картофель, сүттен болгаш зыттен янзы-бүрү чөмнөр, кат-чимистен кылыглар, суксуннар, балык-байлаң дээш, оон-даа өске.

Чыылган чонга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол көдээ ажил-агый болгаш аш-чем болбаазырадыр үлетпүр ажилдакчыларының хүнүн тава-рыштыр бодунуң өмүнээзинден байыр чедирип, көдээ ишчилерге чылыг сөстөрни чугаалаан: «Тыва — мал ажил-агыйлыг оран болгай. Көдээ ажил-агыйны ам-даа бурунгаар сайзырадыры-биле чаа техникаларны фермерлерни деткип, берип турбис. Мону чүгле карак кызыл ажилдап турар кижилер алыр уjurлуг. 2013 чылда 34, эрткен чылын 22 арат-фермерлерге берген бис. Оларның ажил-агыйын ам-даа деткир бис. Бо чылын кааңнаашкынныг үе болган. Ынчангаш мал чөмин көвүдөдир белеткөңөр, чаа техникаларны ам дораан ажилче кириңер, эки ажилдаалыңар деп кыйгыра-дыр мен» — деп, ол демдеглээш, 19 фермерлерге «Беларусь», «МТЗ-82.1,

МТЗ 320.4» чаа тракторларның дүлгүүрлерин байырлыг байдалга тывыскаан.

Бо арат-фермерлер аразында Тожудан, Тере-Хөлдөн, Би-Хемден, Чаа-Хөлдөн, Чөөн-Хемчиктен болгаш өске-даа кожууннарның бурунгаар чүткүлдүг көдээ ишчилери кирген. Оларның ажил-агыйын деткип турарына, өөрзөн сеткилин чугааладылар:

Родион Ойду, Би-Хемниң Аржаан суурдан чаа эгелеп чоруур фермер: «Бистер 10 чыл дургузунда мал малдап келгеш, мону ам-даа сайзырадыр болза эки-дир деп түңнелге келдим. Чаа эгелеп чоруур аратка, меңээ, деткимчени көргүскенинге өөрүп четтирип ор мен. Мындыг чаа техника дээрге, эң улуг белек-дир. Малчын кижиге кол хөлге, сизген-ширбиил белеткеп алы-

рынга дыка дузалыг».

Мерген Даңгыт-оол Хөл кожуунуң аныяк фермер: «Чаа-Хөл суурда мал турар мен. Бистиң кода-та 40 инек бар. Ону хсаар, сүдүн садар. Бо улам калбартыр сорул аныяк фермерлер аразы-рип, чаа тракторну алды-каш санныг шээр малд ону база өстүрер деп т Аныяктарны, бистерни турары дээш ТР-ниң Ча-Даргазы Шолбан Кара-четтиргеним илередир-д. Өөмишти Сайзана Шойж-кады мал өстүрүп, оон а болбаазырадып ажилд-рулгалыг бис».

Таймира Куулар, Ө-Солчур суурдан малчын өг-бүлө-биле Бора-Шай чынап турар мен. Ажил-выска ачы-дуза көргүзүп дыка эки-дир. Малым ам-даа өстүрер болгаш ажил-агыйга үлүүмнү тирер мен».

Республиканың арат-мерлериниң саны чылдың-межип турар. Оларның а-да аныяктарның мал ажы-шымнып турары өөрүнчү

Анисья ТЮ,
В. ШАЙФУЛИННИҢ
тырган чурук

БАШКЫЛАР БАЙЫРЛАЛЫ

Эрткен неделяда чүгле Кызыл кожуунга эвес, бүгү Россияга өөредилге системазының ажилдакчыларының 50 чыл оюн демдеглеп байырлаан.

Башкы — эң хүндүлүг мергежил. Башкыларның ачы-хавыязындан эртем-билиг чедип албаан кижик чок. Бо улуг байырлалды Кызыл кожуунуң өөредилге эргелели Т.Б. Куулар аттыг 1 дугаар школаның делгем, чараш хуралдаар залына суму бүрүзүндөн чалаткан төлөптүг башкылар, хүндүлүг аалчылар чыгып байырлаан.

Кызыл кожуун республикада эң улуг кожуун, ооң чурттакчыларының саны дыка хөй. Өөредилге системазында 874 кижик, ооң иштинде 13 школа директорлары, 435 бедик профессионалдыг башкылар хаара туттунган. Оларның 320-зияны-бүрү категорияның төлээлери. Суму бүрүзүндө уруглар садтары, элээдилерге немелде өөредилге чери «Эврика» база спортка хандыкшылдыгларга «Авырал» база чаа ажиттыг футбол шөлү школачылар чыгып төптөр болган.

Кандыг-даа байырлалда тер-

гииннерниң тергииннеринге чараш өңнүг чечектер-биле күрүне болгаш кожуун чергелиг хүндүлүг бижикитер, суй белектерлиг уткуп, байыр чедирген. «2015 чылдың башкызы» мөөрейге А.С. Ооржак (1 дугаар школа), С.Б. Кожал (Сукпак), А.К. Сагдый (Черби), Б.Э. Куулар (Кара-Хаак), Э.К. Сендажи (Эрбек), «Аныяк специалист» деп мөөрейниң тиилекчилери: В.К. Монгуш (2 дугаар школа), А.О. Сарыглар (1 дугаар школа), Ш.А. Кужугет (Сукпак). Номинациялар айы-биле Е.М. Дандар (Кара-Хаак), А.О. Донгак (Терлиг-Хая) олар. Бо үстүндө ады кирген башкылар 5000, 4500, 3500 база 2500 түңнүг акша шаңналдарын алган. «Мээң эң эки кичээлим» деп Бүгү-россия мөөрейинге 130 регионнарның киржикчилеринден Оюмаа Биче-ооловна Ховалыг 1-ги черге үнгеш, кожуунуң ат-алдарын бедик түкчө үндүргенин демдеглээр-ле четчир.

50 чыл бурунгаар бистиң чуртук өөредилге ажилдакчызының хүнүндө — мерген угаанныг, чаагай сеткилдиг башкылар бот-боттарына байыр че-

диришкенин эрттирерин Куулар аттыг школаның кс-тивинге чыылганнар өөрү-тиргенин илереткен. Башкы байырлалында «Ийи сыл «Танцы балы» конкурстары болган. Ол ышкаш 2015-2016 өөредилге чылында, ре-ликада ат-алдары сураг элээдилерниң «Эврика» те-чамдык педагогтарына бо э-эпиг кабинеттер-биле ха-ган болганда, өөреникчил-аңаа «Эвриканың» ажык байырлалы солун болгаш-лүг эрткен. Бо ужуражыг школаның директору Т.И. До-сөс алгаш, талантылыг пед-тар немежип келгенинге ө-изиг сеткил чүрээндөн хү-алганын дыңнаткан. Т.Б. Ку-аттыг 2 дугаар школага чаа-бөлгүмнер ажилдаар. Ниит-биле «Эврика» уруглар төвү 1500 хире оолдар, уруглар туг үезин ажыглаар. 2015-2 өөредилге чылынче башкылар-даа, өөреникчилер-кайгамчык солун мөөрейлер олимпиадаларга киржир сорулга салып, эртемнер шымнып кирипкен.

Светлана ПЛАЗНИН

«ШЫННЫҢ» аалчызы: БАРЫЫН-ХЕМЧИК КОЖУУН

ТӨӨГҮНҮ КИЖИЛЕР КЫЛЫР

Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы Шыдыраа САЛЧАК.

Танды-Тываның улусчу барыын шийтпири-биле Даа бээзи кожууннарда аарыштыр архив материал-ындан алгаш көөргө, бо ийи кожуунну 1925 чылга чедир турган ноянның ады-биле бар турган. Ынчангаш 1925-да Даа биле Бээзи кожуун-ноян чагыргазының езу-чу-ундан үнгөш, бо ийи кожуун устунган.

Барыын-Хемчик дээр-Тываның эң бир дугаар ко-нуунарының бирээзи. 1925-чылдың июль айда Тыва Арат республиканың намының Төп шийтединиң шийтпири-биле барыын-Хемчик аттыг улуг кожууну Даа, Бээзи кожууннар кылдыр чарган. Кожуунуң төвүн Барлык биле Хемчик хемнерниң каттышкан барыын-Булакка тургускан.

Ол үеде бистиң кожуунуң де-вискээринге Мөңгүн-Тайга, Бай-Тала болгаш Өвүр кожуунуң сумузу хамаарып турган. Кожуун тургустунуп турда ниити-биле 15 сумуларлыг турган.

Барыын-Хемчик кожуунуң бир дугаар чагырыкчызынга барыын Ойдуу-оглу Хомушку турган. Ол үениң байдалы-биле ол улуг эртем-билигилгич чораан. Ол эрги моолдуң «Толгагай» деп бижиин чораан.

1929 чылда Езуу Хомушку бай кижиниң бажыңын хавыр-саага эге школаны ажиткан. Школунда барып ол школаны «Бажың школы» деп чон-шылда адай берген. Ол школа-да Тыва Арат Республиканың атайыг школаларының бирээ-турган. Аңаа ниитизи-биле 30 еникчилер өөренип эгелээн. Ол-ла үеде кожуунуң де-вискееге бирик билбес чорукту таары-биле «Кызыл өглер» тургустунган.

Ол-ла чылдың чайынында кожуунуң төвүн көжүргөш, Кы-Мажалык дагның баарында черге тудуп эгелээн. Ынчан-аа каш өглер, ийи өрээл эм-ге бажыңы ажиттынган. Ол-а эгелээш-ле, кожуунуң Кызыл-Мажалык деп адай-ген. 1935 чылда кожуунуң де-вискээринге 13 сумулар, 157 аннар турган. Кожуунуң де-вискееге ол чылын чондан, бардан 31 тонна дүктү, 13 на саржагы садып алган.

Күрүне архивиниң материал-ындан алгаш көөргө, 1934-35-чылдарда чоннуң бода малының саны 2039 баш, чылгы — 5740, өшкүнүң ниити саны 46099 чедир өзүп көвүдей берген. Кожуунуң көдээ ажил-агыи ол-а эгелээш-ле, шалыкыны-е сайырап эгелээн.

Ол чылдарда кожуунуң де-вискээринге 4 артельдер ажил-турган. Кидис идик кылыр-елге Ончак-оол Хомушку, Мак, Степан дээр ажилчы-нак, кара, бора өңүг эр, кыс-терни бүдүрүп үндүрүп тур-ган. Кара-Хөлге балыкчылар-ели база турган. Чиңге-Каа-терге алдыңчылар артели, фермазының артели база хөй-ныг дагааларны, янзы-бүрү

куш аймаан өстүрүп, ооң ээдин-чонга садып турган.

1923-1930 чылдарда сумулар-га дерги садыы ажилдап турган. Оларга Хөндөпөндөн Конзай-оол Сарыглар, Ак сумуундан Хаян-Хырбаа Ооржак, Эрги-Барлык биле Аксы-Барлыкка Куру Хер-тек, Шекпээр Дөндүп Ооржак болгаш өскелерни-даа адап бо-лур. Барыын-Хемчик кожуунуң райпозунуң бир дугаар даргазы-га Сүрүң-оол Сарыглар ажилдап турган. Олар чонга херек бараан-нары кыжын шанактыг, чайын-тергелиг айттарга чүдүрүп алгаш, чонга чедирип турганнар.

Тыва биле Россияның аразы-га барыын кожууннарда эң-не бир дугаар автомобиль оруун 1961-чылда тудуп эгелээш, Хемчик хемни кижилдир улуг көвүргү-түткан. Аңаа ажилдаары-биле республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан аныктар кээп, шалыпчы тудугга хөй национал-дыг оолдар, уруглар ажилдаан-нар. Шак ыңдыг улуг хемчээлдиг көвүргү Тываның өске черле-ринге турбаан. Ооң уламындан кожуунуң социал-экономика-га сайзыралы улуг идигин алган. Кожуунга эът комбинаты, сүт комбинаты, трикотаж фабрикасы, Кызыл-Мажалыктың тууйбу заво-ду дээш, оон-даа өске улуг-улуг бүдүрүлгелер ажилдап турган.

Ол үеде тудугжулардан Хаажык Ооржактың, Шой-дар-оол Күжүгеттиң, Кал-дар-оол Данзырыктың, Дем-бик Хомушкунуң, Мартаалак Ооржактың болгаш өскелерниң-даа аттарын бүгү Тыва билер турган. Сөөлүндө барып, Ак-Довурактың «Тыва даг-дүгү» комбинатының тудуунга шалып-кын ажилдааны дээш Калдар-оол Хертекович Данзырыкка Соци-алист Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан. Ооң ады-биле Ак-Довурак хоорайның кол ку-думчузу адаттынган. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжуу Хаажык Дамбаевич Ооржактың адын база мөңгөжиткен.

Төөгүнү кижилер кылыр дээр болгай. Шынап-ла, бистиң ко-жуундан Тываның ат-алдарлыг кижилери үнгөн. Оларның чам-дызын бо байырлалда адап көрейн. Ол дээр Тыва күрүнени тургузарында дорту-биле ки-ришкен Буян-Бадырғы Хайдып-оглу Монгуш-тур. Ооң ады-биле Кызыл-Мажалыктың кол кудум-чузу адаттынган. Арат шөлүндө ооң хөрек тураскаалын тургус-кан. Александр Маныгыевич Чымба дээрге партия, советтер ажылының баштайгыларының бирээзи-дир. Ол Тыва Арат Республиканың, ооң соонда Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы албан-ду-жаалдарга ажилдап чораан.

Тываның эң баштайгы эр-темденнериниң бирээзи Сам-буу Буян-оолович Ооржак, Ада-чурттуң Улуг дайынында эки-тура, сеткилин кыйгызы-биле киришкеш, Совет Эвилелиниң чирешкеш, Совет Эвилелиниң Ооржактың улуг чоргаарал-биле адап, демдегелеп турар бис.

Сүт-бараан фермаларының саанчылары муң-муң тонна сүтү-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Шериг-оол Дизижик-ович Ооржакты, милицияның генерал-майору Сергей Сайын-Белекович Монгушту, Сергей Степанович Күжүгетти, Тыва АССР-ниң улустуң артисти Олег Дондукович Намдарааны, Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы Салим Сазыгович Сүрүң-оолду болгаш оон-даа өскелерге барыын-хемчикчилер чоргаарлап чоруур бис.

Кожуунуң 90 чылын демде-леп турар үеде Барыын-Хемчик кожууну аңгы-аңгы чылдарда удуртуп турган даргаларына база доктаап көрээлиңер. Кожуунуң эң бир дугаар удуртукчузунга Ши-нин Ойдуу-оглу Хомушку, Мон-гуш Баткай-оглу Карыма-Сотпа, Сергей Хөчөкович Красный, Ан-тон Караевич Дамдын-оол, Соян Төмүрович Амырбит, Биче-оол Сундуевич Шырапты болгаш өскелерни-даа улуг чоргаарал, сеткил ханышкыны-биле дем-дегелеп турар бис.

Кожуунуң колхоз, совхоз-тарын удуртуп ажилга Мандат-оол Биче-оолович Кара-Сал, Станислав Иванович Ильенков, Чырта-оол Хертекович Догулаа, Александр Допаевич Шаалы, Сарама Көк-Туругович Ооржак, Владимир Сагаанович Монгушту, Кертана Сарыгларович Монгушту дээш, кымнарны чок дээр.

Амгы үеде кожуунуң де-вискээри 6,3 муң квадрат кило-метрни ээлеп турар. Кожуунуң район төвү Кызыл-Мажалык-биле кады 9 сумуларлыг. Ында ниитизи-биле 14313 муң чурт-такчылыг. Бо юбилейлиг чыл-да кожуунуң Алаш хемни кежир чаа көвүргү тудуп ал-гаш, байырлыг ажыдышкынын 90 чылдааныыста кылдывыс. Кызыл-Мажалыктың Авиация, Сельская кудумчуларын асфаль-дылап алдывыс. Шекпээр суурда ясли-садтың, мал согар цехтиң ажыдышкынын бо хүннерде кылдывыс.

Сөөлү 5 чылда кожуунуң де-вискээринге 59 өскүс уругларга чурттаар чаа бажыңнары тудуп бердивис. 22 чаа бажыңнары туткаш, чонувусту чаа бажың-балгат-биле хандырдывыс. Шек-пээр суурда чаа фельдшер-акушер пунктузун ажылгалга киридивис. Кожуунуң 90 чылдааны-биле кады кожуунуң улуг өөредилгезиниң тургустун-ганындан бээр 70 чыл болган оюн база демдегелеп эрттирдивис.

Кожуунуң ажил-агыиының кол адыры — көдээ ажил-агыи болуп турар. Арат, хуу ажил-агыи сайырадырынга Сүрү-оол Монгуштуң кириген үлү-хуузу үнелеттинмес. Ону чүгле барыын-хемчикчилер звес, а харын бүгү Тываның чону «Сам-дар кожой» деп хүндүлөп чуга-лажырлар. Кенден Хомулаевич Ооржак чонда ады «Бай Кенден», Серет Шырапович Ооржак, Ленин ордени-биле 3 катап шаңнаткан, Күрседи Сааятевич Ооржакты улуг чоргаарал-биле адап, демдегелеп турар бис.

Сүт-бараан фермаларының саанчылары муң-муң тонна сүтү

күрүнеге дужаап турганнар. Ат-алдарлыг «Ыйгылак» сүт-бараан фермазының саанчылары Хажыт Куулар, Светлана Тырыкпан, Чечек Монгуш, Нина Хомушку, Достанмаа Боралдайны болгаш өскелерни-даа хүндүткел-биле адап турар бис. Оларның сал-галдары оларның эгелеп каан шалыпчы күш-ажылын бөгүндө уламчылавышааннар.

Бөгүн бистиң кожуунуң «Алдын-Булак» деп унитарлыг бүдүрүлгө, көдээ ажил-агыиың 6 кооперативи, 69 арат, фермерлер бар. Амгы үеде кожуунда 19508 баш бода мал, 145474 баш хой, өшкү, 8112 чылгы мал болгаш 427 баш хаваннарны араттар, хуу ажил-агыиы кижилер тудуп турар.

Уксаалыг мал бажын өстүрер дээш ажилдап турар тускай эр-темниг улустуң, малчыннарның саны база чылдан чылче улам өзүп эгелээн. Эъткир уксаалыг герефорд инектерни Бижитиг-Хаяда Альберт Маадырович Саая, Баян-Кол деп черде Саян Викторович Монгуш олар өстүрүп турарлар.

Чылдан чылче муңчу мал-чыннарның саны немежи-п турары өөрүнчүг. Бо байырлалда оларның аразындан муңчу мал-чыннар Айдыс Анатольевич Хо-мушкуну, Сергей Кызыл-оолович Күжүгетти, Юрий Кенденович Күжүгетти, Улар-оол Мандака-евич Ооржакты, Тамара Кенден-овна Мижит-Доржуну, Юрий Саракаевич Хомушкуну улуг чоргаарал-биле адаксадым.

Кожуунуң де-вискээринде амгы үеде 27 магазиннер, 2 автозаправканы, 2 аптека, 5 хөй-ниитиниң кеменилге чер-лери, столоваялар болгаш хөй санныг кафелер ажилдап турар. Оларның ниитизи-биле бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының өртээ 186397 муң рубль азы кожуунуң 1 чурттакчы бүрүзүгө онааштыр алыр болза 14784 рубль болуп турар. Ол ыш-каш Владимир Өтөк-оолович Сарыгларның удуртканы «Ми-раж», Шеңне Шалыжыковна Ооржактың «Ак», «Алаш» деп садыглары өскелерден ылгалып, кожуунуң чонунун янзы-бүрү барааннар, чем аймаа-биле хандырып турарлар. Хуу сай-гарлыкчы Олег Кушак-оолович Монгуштуң удуртканы «Авырал»

деп чонга тудуг, хергелеп мате-риалдары садар магазинни чонга таарымчалыг кылдыр кылган.

Бистиң кожуунуң эмне-ге-профилактиктиг угланыш-кынныг янзы-бүрү аарыгларны эмнээр эмнеге черинде 474 кижилер ажилдап турар. Оларның иштинде 42 дээди эртемниг эмчилер, оларның 7-зи дээди категорияның эмчилери, 224 ортумак специалистер база 208 эмчи сестралары, фельдшерлер, санитарлары ажилдап уттар. Олар барыын кожууннарның 5 районнарының чонун хүлээп ап, бедик мергежилдиг эмчи дузазын чедирип турар.

Бистиң кожуундан респуб-ликаның ат-алдарлыг эмчиле-ри үнгөн. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының сайыды Чуглур Бады, Сайын Сер-геевич Клим, Анатолий Архип-ович Бытотов, Лариса Салчаков-на Парчина, Светлана Ондаровна Куулар болгаш өскелерни-даа сактып, адап орат бис.

Кожуунуң туберкулез-ка удур эмнегезин 30 ажыг чылдарда удуртуп келген Рос-сия Федерациязының кадык камгалалының алдарлыг ажил-дакчызы, Тыва Республиканың кадык камгалалының тергее-ни Майя Борисовна Ооржак, ооң-биле кады ажилдап келген Ели-завета Семеновна Дворкованы, Серенмаа Хомушкевна Кызыл-оолду, Антонина Андреевна Мон-гушту, Чускуй Дугуй-Ламаевна Сарыгларны бо байырлалыыста оларның аттарын улуг чоргаарал-биле адап турар бис.

Ооң-биле чергелештир бистиң Барыын-Хемчик кожуунуң кол чоргааралы болгаш байлаа — бөдүүн ажил-ишчилер, араттар, тараажылар, тудугжулар, көдээ интеллигентилер болбайн аан. Оларның хүн бүрүде амыр звес ажил-ижи-биле кожуунуң кай-гамчык төөгүзү тургустунган болгаш ам-даа уламчылап ту-рар. Ынчангаш кожуунуң 90 чылдаан байырлалын тава-рыштыр эргим, хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларымга байырны чедирбишаан, бүгү чонувуска чедишкенин күзевеишаан, хүндүткелимни илередир-дир мен.

Шыдыраа САЛЧАК,
Барыын-Хемчик кожуун
чагыргазының даргазы.

«ШЫННЫҢ» ААЛЧЫЗЫ

УЛАМ САЙЗЫРАП, ХӨГЖҮЗҮН

2015 чыл – барыин-хемчикчилерге онзагай чыл. Төрзэн кожуунувус аңгыланг тургустунганындан бээр, таптыг-ла 90 чыл болуп турар. Ол дээрге кожуунуң болгаш ооң чонунуң салым-хуу-зун тодараткан төөгүлүг чугула болушкун-дур.

1925 чылда Тыва Арат Республиканың Биче Хура-лының Президиумунуң шиит-пири-биле болгаш Сайыттар Чөвүлелиниң доктаалы-биле Барыин-Хемчик болгаш Чөөн-Хемчик кожууннарны тургус-кан.

Ол үеде кожуунувустуң сос-тавынга Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга долузу-биле, Өвүрнүң чамдык девискээрлери кирип турган.

Барыин-Хемчик кожуун ба-рыин Тываның шаг-төөгүден бээр эң-не сайзыраңгай төп кожууну болуп чорааны он-загай болуп турар. Ол үеде Моол-биле, Даг-Алтай, Орус, Казах, Хакас чурттары-биле кызыгаарлажып турар болгаш ынчан-на оларның-биле эконо-миктиг, политиктиг харыл-заалар аажок бедик деңгелге турган.

Ынчангаш кожуунуң девис-кээринге янзы-бүрү нацияның төлээлери: хакастар, кыдаттар, казахтар, моолдар, алтайлар болгаш орустар тыва чон-биле кады чурттап чорааны онзагай солун. Ол үеде эгелээш ко-жуун бодунуң төөгүзүнүң дур-гузунда тыва черниң бурунгаар хөгжүлдеси, чонунуң чырыт-кылыг үзелин херек кырында боттандыраары-биле кайгамчык херии базымнарны кылган.

Шаг-төөгүден бээр Хем-чик уну кадарчыларның, тараажыларның, сугатчы-ларның ораны, олут орбас, чыдын чытпас эрес, мөзү-бүдүштүг, кижилерниң чур-ту болган. Ырда кирген бай-байлак, каас-чараш чуру-малдыг бай Хемчиктиң хостуг-

Михаил КЫЗЫЛ-ООЛ,
Барыин-Хемчик кожуунуң
Төлээлекчилер хуралының
даргазы.

шөлзэн делгемнери, калбак аргалары, кыңгырткайндыр ырлап чыдар арыг-кылаң суг-луг хемнери, айлыг-бестиг аяңнары, хевис болган ногаан шыктары кайгамчык онза ча-ражы-биле каракка чуруттунуп чоруур.

Бистиң кожуунувус – ол чүгле ырда кирген Аяңгаты, Барлыктары-биле эвес, а ат-алдарлыг кижилери-биле байлак. Тыва күрүнениң тургузукчуларының бирээ-зи Монгуш Буян-Бадыргы Аяңгатыга төртүтүнген, Оор-жак Самбуу – баштайгы тыва эртемденнериниң бирээзи, Чымба Александр Тываның облүүском даргазы чораан. Лама-башкы Монгуш Лоп-сан-Чимит латинчиктен тыва алфавиттиң төлөвилелин тур-гускан, Хомушку Чүргүй-оол – Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, Совет Эвилелиниң Маадыры. Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары Алек-сандр Дүрген-оол, Сесенмаа Тамдын-оол, Данзырык Хертек оларга чоргаарланыр бис.

Тываның сураглыг шажын эртемниг башкызы Кенден-Сүрүн Хомушку, бүгү Тывага

билдингир «Самдар Кожай» Сүүр-оол Монгуш – хөй малды өстүрген салым-чаянныг мал-чын чораан.

Россия Федерациязының Маадыры, Россияның Кам-галал яамызының сайыды Сергей Шойгунуң ачазы, Шой-гу Күжүгет – совет-партия органнарының көскү ажил-дакчызы, Шырап Монгуш – Тыва күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң көскү ажилдакчызы, Салим Сүүр-оол – улустуң чо-гаалчызы, Хомушку Шончуур-жук – ТАР-ның Арзылаңы, Ху-наштаар-оол Ооржак – улустуң хөөмейжизи, Көгел Саая – Тываның алдарлыг чурукчу-зу, Александр Доржу – хостуг хүрешке Делегей кубогунуң ийи дакпыр эдилекчизи бол-гаш өске-даа ат-сураглыг кижилерниң төк кээп дүшкен төрзэн чери – Барыин-Хемчик, оларның чылыг-чымчак уязы, чалгынын херип алган чери бо-дур.

Төрзэн кожуунувустуң 90 харлаан юбилейин демдег-леп эрттирип турарывыс ол. Бо кыска үениң иштинде ко-жуунувуста кайгамчыктыг өскерлишкеннер болган. Ын-чангаш кожуунуң байырлалын таварыштыр чүректиң ханы-зындан изиг байырымны че-дирбишаан, силерге – чонумга кадыкшылды, аас-кежикти, че-дишкеннерни күзеп, орууңар ак болзун – деп күзевишаан, чонуңарга, кожуунувуска ба-раан болуп, моон-даа соңгаар оларның ат-алдары дээш шудургу сайзыраарыңарны күзеп, келир үеде бодуңарның изиңер истээр, сооңар салгаар мөзүлүг аныяктарны хөйү-биле кижизидип өстүрериңерни күзеп тур мен, чонум! Барыин-Хемчивис моон-даа соңгаар улам ыңай сайзырап, хөгжүүр болзун!

Михаил КЫЗЫЛ-ООЛ,
Барыин-Хемчик кожуун-
нуң Төлээлекчилер хуралы-
ның даргазы.

Барыин-Хемчик кожуунуң 90 чылдаан он байырлалындан Владимир ЧАДАМБАН фоторепортажы

Барыын-Хемчик кожуун

АКСЫ-БАРЛЫК —
КОЖУУН ТӨВҮ

1929 чылда Барыын-Хем-
чик төвү Аксы-Барлыкка
тугунган бооп турар. Ынчан
Барлыкты Чыдыг Кара-
дел турган. 2 өг тип каан,
— дарганың ажилдаар
бирээзи — бижээчинин

даар өө.
Баштай даргалаан кижиле —
Барлык чурттуг Хомушкуну
деп кижиле. Барыын-Хем-
чик кожууну хөй даргалаан
Эрги-Барлыктан. Хомушкуну
Тамдын-оол,
Дембил алышкылар,
Суруң Саая, Иван Саая-
адашкылар даргалап чо-
нары солун.

Ышкыш 1927-28 чылдар
Аксы-Барлыкка эң баш-
милиция салбыры база-
тугунган. Ынчангаш мээң
төрөөн чуртум Аксы-Бар-
лык төгүлүгү чер дээрзи моон
дир.

Кожуунга бир дугаарында
Бай-Тайга көвүрүүнүн
«Бедик-Бажың шко-
ла» деп школа ажиттыгын.
Директорунга Сат Бак-Көк
башкы ажилдап турганын
сеткүүлден номчаан мен.
Хан колхоз тургустунган-
муну Хомушкуну Чыргал
даргалаан. Партия эге
адабиятының секретарын
Одуй-оол Хунду-Самбуу
аап турду. Мен дайын
төрүттүнген мен. Оон
ле, 6-7 харлыг тургаш,
билген чүүлдеримни сак-
тип көрейин.

Чурттуң Улуг дайынының
де чуртка байдал дыка
турган. Хамык чүве хоо-
аш-чут, аш-чем аймаа
шес, акша-төгөриктиң
кедергей куду.

Ван-маган эвээжээн. Ынчан
хоорзундан мажак чып,
үнгүрү казып турганын

караам-биле көргөн мен, бодум
база ачам-биле кады арбай
мажаан чыгып турдум. Мажак
дээрде довурак адаанга кыш-
таан ажааттынмаан тараа-дыр.
Мажактың далганының амданы
арай черзиш дээр, довурак ам-
даны болур чораан.

Тараа суггарар сумуннарны
хол-биле казар, ынчан техника
аймаа чок. Хову даргазы кижиле
сумунну хемчээгеш, өргөнөр
хап каар чораан. Ынчан акша
чок, ажил төлөвирин күш-хүн
(трудодень) санаар. Аксы-Бар-
лык сумузу 1929 чылда тур-
густунган. Суму 7 арбандан
тургустунган. 1903 чылдарда
Аксы-Барлыкка Хомушкунулар
хүрээзи дээр 2 каат тырык ак
өг ышкыш улуг хүрээни чаңгыс-
даа кадаг какпайн, ыштарны
эптештирип тургаш, шевергин
чаражы кончуг кылдыр кыдаттар
кылган. Хүрээниң чуртун эргиде
Алдан-Маадыр музейден көргөн
мен. «Алдын-Булак хүрээзи. 1916
чыл» деп бижип каан, даштында
4 кижиле чуртум бар чораан. 1928-29
чылдар үезинде хүрээ-хиитти
узуткай бээр, орта ажилдап
турган лама-башкылар, суурдан
ырак эвесте Тар-Узук деп черже
дезип көшкөш, өглерге ажилдап
турганнар.

Аксы-Барлыкка улуг эртем-
ниг шыырак лама-башкылар
Сарыглар Чимит-Доржу, Ооржак
Күржүү, Сотпа-Хелин, Хомушкуну
Күнзең, Хомушкуну Дамба дээр,
оон-даа өскөлөр чонга ачы-
дузаның чедирип ажилдап чо-
рааннар.

КОЛХОЗТУҢ

ТУРГУСТУНГАНЫ

1949 чылдың 7.8.9 айларында
колхозту тургустунган билер мен.
Ынчан ону «Ленин оруу» азы
«Путь Ленина» деп чаа ат-биле
адап алган. Баштай-ла кол-
хозту Бай-Тайга чурттуг Хертек
Балган даргалаан. Чыл хире
ажылдааш үнүп чоруткан, оон

орнунга Эрги-Барлык чурттуг
агроном эртемниг Салчак Доржу
даргалаан. Черле ычаш, Эрги-
Барлык чурттуг Саая Сюрюн
Санчатович, Монгуш Халбыя
Аксы-Барлыкка даргалап, бух-
галтерлеп, садыгжылап, дыка
хөй чылдар иштинде эки ажил-
дааннар.

Колхозка хөй шээр мал, бода
мал, хаван, дагаа фермалары
турган. Ылаңгыя дагаа көдээ
аалдарга өреге бүрүзүңе тур-
ган. Көжерде хараача даванна-
рындан өртөп каарга, далдырт-
кайнып чоруурлар.

Үш хову бригадасы: Кы-
ды-Шыраа-Булакка Ооржак
Сержиниң; Чер-Тейге Күжүгет
Кара-Хунаның; Чаа-Барлыкка
Хертек Доржунуң бригадасы
ажылдап турган. Ол үеде колхоз-
ка пилорамщик Богданов, мал
эмчизи Овчинников, чолаачы
Даньков дээр, хамаатылар база
ажылдап турдулар.

Аксы-Барлык ортумак шко-
лазынга соңгаартан келгилээн
орус омак-сөөктүг аныяк башкы-
лар хөй турган. Чамдызының
аттары: Августа Михайловна,
Зайцева, Молокова, Белова,
Зинаида Шувантаева, Турчаева
дээр, 10 аныяк башкы, школа
директору кончуг аныяк Крас
Байыр-оолович Салчак.

Сумунуң ат-алдарлыг мөге-
леринге чемпион Хомушкуну Нам-
зырай, Сарыглар Сергештей,
Күжүгет Здов, Көгел алышкылар
хамааржыр.

Сөөлгү чылдарда Аксы-Бар-
лыкты улус «Спортчулар чурту»
дээр апарган. Футболга «Ба-
рыын» деп республика чемпиону
футбол командасының ойнак-
чылары шуптузу Аксы-Барлык
оолдары. Ол ышкыш хоккейге
база республиканың каш дакпыр
чемпионнары Аксы-Барлык оол-
дары, уран чүүл көрүлдезинге,
фестивальдарга Аксы-Барлык
аныяктары тергидеп турганын
чон билер.

«БАРЛЫК» СОВХОЗ-
КА КАТКАНЫ

1959 чылдың март айда Бар-
лыкка Хөндөлөң, Аксы-Бар-
лык, Бижикиг-Хаяны шупту-
зун чаңгыс «Барлык» совхоз
кылдыр кадыккан. Ынчангаш
Барлык — Тывада эң улуг ажил-
агыйларның бирээзи апарган.
Совхозтуң директорунга Олег
Суваң-Хорлуевич Түгөр хевээр
арткан.

Ол үеде Барлыктың хем та-
лазында Мир кудумчузунга кол-
дуунда орус националдыг чон
хөй чурттап турган. Оларга Зрю-
киннер ажи-төлү-биле, Блинов,
Бушмакин, Филиппов, Поляков
алышкылар, хакас Сазанакон
болгаш оон-даа өскөлөр ха-
мааржыр.

1961 чылдың апрель айда
үне чок «Быттыг» рубль акшаны
доллар-биле дөмей үнелиг ал-
дын өртектиг акшага солупкан.
Чон-даа сегерээн, амыдырал
экижээн. Совхозка машина-тех-
ника-даа үргүлчү кээр. Бижикиг-
Хаяга сүт-бараан фермазы кезек
када Тывага бирги черде турду.
Тарылга шөлдери калбарган,
сиген, силос, сенажы эңдере
ажар турган. Акша-шалың
айда ийи катап үнер — аванс,
үзе-санаашкын алыр турдуvus.

Мен борта совхоз директору
Илья Яковлевич Макальскийниң
ажылдаарын онзалаар мен. Ма-
шиназындан аңгыда, Буян-Доруг
дээр айттыг, оозун мунупкан
малчыннар, хову-шөлге, каяа-
даа бо-ла шаап чоруур дарга.
Күскү дүжүт ажаап турда дүне
комбайннар чанында 2-3 шакка
чедир турар. Сөөлүңде совхозту
4 чара шаап турда, Владимир
Сагаанович даргалаан. Чоорту
амыдырал чүгээртеп кел чыткан
болгаш, үе экижил орган.

Ол-ла кезек даргаларның
соонда Антон Семенович Со-
ломатов деп орус омак-сөөктүг
кижи даргалаары-биле чедип

келген. Шуут арыг тывалаар,
илеткелди суг арыг тыва дылга
кылыр кижиле болган, ийи оолдуг.
Ол дарганың сөөлүңде Сен-
дажы Балчын-оолович Салчак
дээр дарга 1959 чылга чедир
даргалааш, колхозту совхозка
кадарга, шыырак кижиле черле
шыырак, кожууну даргалап
дешип чоруткаш, үр болбаан-
да, 6 хире ай болганда бажынче
хан чүгүргеш, чок болган. Ол
кедергей шыңгы, негелделиг,
эртем-билини шыырак кижиле бол-
гаш, тарааны суг ол дарганың
үезинде күш-хүңге колхозчулар
2-3 тоннаны ап турганын улуг
назылыг кижилер утпаан, билер.

Дожулаа Хертекович Барлык-
ты көдүргөн директорларның
бирээзи бооп төөгүге артар.
Ол — кончуг шыңгы, негелде-
лиг, чүнү-даа утпас, хөй чүве
чугаалавас, хөйүнү кылыр дарга.
Сөөлүңде ажилдаан Владимир
Сагаанович база кончуг шыырак,
эртем-билини четчир, уйгу-чыдын
чок ажилдаар кижиле.

Амгы үеде кожуунда хөй
чуртталга бажыннары туттунуп
турар. Ылаңгыя Барлык суурда
чаа бажыннар тудуу дыка ша-
лыпкын чоруп турарын кижиле
дораан эскерер-дир. Ол дээрде
Барлыктың чагырга даргазы
Олег Девилдеевич Кууларның
эки ажылы-дыр.

Совхозка каттышкан сөө-
лүңде кызымак, эрес-кежээ күш-
ажылы-биле алдар-атка четкен
мурнакчылар: Содунан Данзычы
Соянович — ТР-ниң алдарлыг
малчыны, Хомушкуну Юрий Са-
раккай, Хертек Николай Шойна-
мович, Монгуш Нина Дүндүповна,
бо одуругларның автору «ТР-ниң
көдээ ажил-агыйының алдарлыг
ажылдакчызы» деп хүндүлүг
атка четкен.

Көк-оол СААЯ,

ТР-ниң көдээ ажил-агы-
йының алдарлыг ажилдак-
чызы.

Баштайгы удуртукчулар

ТӨРЭЭН ЧЕРИНГЕ, ТӨРӨЛ ЧОНУНГА БАРААН БОЛГАН

Бодакай Күжүгет Дүктүг-
ту Барыын-Хемчиктиң Кы-
тайга сумузуңуң Делег-Хөл
кеминге арааттар Дүктүг-
Хорлуу Күжүгеттерниң
лезинге 1905 чылда төрүт-
тү. Ада-иезиниң 7 ажи-
түлү. Ол төрөөн хеминге
ле тудуп, амыдыралын
ан.

Истиң ачавыс — аныяан-
төрөөн кожуунунга, суму-
оон сайзыралыңа үлүг-
н кирип чорааннарның
зи. 1930 чылдарда арба-
е, сумузуңга тыва бижики
дириниң непередикчизи.
ик билбес чорукту узут-
ла деп кыйгырыгны угап
ла, башкылаашкынның түр
тарын эрткеш, Барыын-
ик, Бай-Тайга, Мөңгүн-
чоннарын башкылап, бора
н мунгаш, ай-айы-биле
каар турганын ававыс чу-
ар. Бичии тургаш, ачамны
эдерип чорупкаш, Делег-
штинге, аксынга чеже-даа
мен.

Ожик өөредилгези шуудап
нде, ачамны Кызыл-Тай-
гу даргазынга томуйлаан
дир. Оон херечизи өөвүске
рото-чурук турган. Ында
у даргалары шупту чайгы
тыва тоннарлыг, шляпа
ерлиг тургулап алган, а
нда шериг хептиг олурар
ол кожуун даргазы Дандар
нгар бе дээр чораан. Оон
ачамның чугаазындан,
еленниң — Хомушкуну Са-

рама, Актың — Ооржак Көпеек,
Кызыл-Тайганың — ачам.

Суму даргалап турган үе-
зинде ачам — кожуун төвүнче
азы Кызылче киргеш, бо-ла
сартык-саңмаарлыг кээр кижиле.
Оозун хем улузунга, төрөл-
дөргүлүңе шаа-биле чедишти-
рер. Төрөл угбаларым Күжүгет
Бүдүүжүк, Күжүгет Тоткан, эжим
Эмчилдей Күжүгет (чалыы шаан-
да фамилиялары) бо-ла меңээ
хөөрөп чугаалаар улус. Оозун
бодаарга, ачам чонунга кончуг
кичээңгейлиг, сагыш човангыр
кижи турган хевирлиг.

Ада-чурттуң Улуг дайынының
чылдарында сумунуң араатта-
ры, бүгү тыва чон-биле бир
дөмей, фронтуже дузаламчы
чыып чорударыңа идепкейжи
киришкен. Кончуг чүгүрүк ая-
тарны, аш-чем, идик-хепти шы-
даар шаа-биле чорудуп турган.
Делег-Хөлден эң идепкейжилер
Күжүгет Дүктүгбей, Күжүгет Бе-
лек, Күжүгет Лопсан, Сарыглар
Шактынар, Сарыглар Шири-
жик, Салчак Докпак (Соктааш),
Күжүгет Бадакай (суму дарга-
зы) болгаш өскөлөр-даа. Олар
Хөндөлөңниң идепкейжилери-
биле каттыжып алгаш, кожуун
төвүнче, Кызылче-даа шанаактыг
аяттар-биле чедирип турган деп
Алашта чурттап чоруур Күжүгет
Начын-оол акывыс чугаалап
орар болгай.

Мен 5 хар ажил турумда,
бистиң өөвүс Кызыл-Мажалык-
ка турар чоржук. Ынчан ачам
кожуунуң саң-хөө килдизинге

ажылдап турган-дыр. Даргазы
Оюн Дажы-Саң дээр чораан.
Оон ыңай кожуунуң аңгы-аңгы
албан-черлеринге ажилдап тур-
ган эштери: Шаравии Михаил,
Салчак Даржаа, Сендажы Сал-
чак, Сарыглар Деспилик, Ооржак
Чарык-Кара, Куугаа Хомушкуну.
Ада-ием оларның өг-бүлелери-
биле үнүчүп-киржиң эдержил
чорааннар.

Кызыл-Мажалык 7 чыл шко-
лазын акым дооскаш, Кызылче
өөренип чорупкан, угбам 2 класс
дооскан, а мен 1 класс доозуп
турумда, 1949 чыл. Кызыл-Тайга
сумузуңга «Кызыл Сылдыс» кол-
хозу тургустунганы-биле ачамны
ол колхозче партия эге организа-
ция секретарылап чоруткан,
оон ыңай Ооржак Чарык-Кара
база ышкыш чүве. Бирээде, ачам
чер-чурт кижизи, ийде, ол үеде
партияның айтышкыны-биле
колхоз тургузушкунунга ажил-
даар үжөн муңчуларның санынга
кирип турган кижиле-дир.

Эзим-Адаанга «Кызыл Сыл-
дыс» колхоз сайзырап, хөгжүп
турган. Сумунуң колхоз баштаар
чериниң конторазы, школа, ин-
тернат, эмнелге бажыңы, садыг,
пекарня Эзим-Адаанга хавак кы-
рынга турган. Колхозтуң, сумунуң
удуртукчу даргаларының өглери
Эзимче чоок өдөктө турган. Ону
чон «даргалар кыштаа» деп
адаар. Колхозчуларның кыштаар
оран-савалары Алаш кыды
Чодураалыг-Ой аксының дужун-
га, ийи чыл эрткенде бажыңнарга
чурттап бергеннер. Колхозувус

ажыл-агыйы өзүп-сайзырап,
тарааны база тарып турган.
Күзүн өөреникчилер, бистер,
мажактап-даа турдуvus-ла. Ол
үеде колхоз, сумунуң удуртук-
чулары Күжүгет Санчыл (Дыды-
раш баштыг), Күжүгет Бораш,
Ооржак Чарык-Кара, Күжүгет
Чумбуу, Күжүгет Чүлдүм (Кара
Чүлдүм), Сарыглар Мага-Байыр
турганнар. Школа директору
Иргит Манчын-оол, өөредилге
эргелекчизи Салчак Бадыргы,
интернат эргелекчизи Күжүгет
Семис-оол, башкылар Монгуш
Согут, Дүктүг-кыс, С. Богунова,
Зоя Феоктистовна, Чарков Алек-
сандр, Хертек Седип, радист
Доржу-Белек, эмчи Зоя До-
рофеева, кижизидикчи башкы
Күжүгет Степан, повар Матрона,
хлеб бажырыкчызы, таңныыл
Монгуш Каңзакай турганнар. Бо-
лар шупту бистиң суурувустун,
колхозувустун ол үеде орту-
мак болгаш аныяк-даа назылыг
специалистери-дир.

Дөрт чыл эрткенде, эге шко-
ланы доозуп турумда, хайыраан
сумувус, колхозувус дүшкен.
Колхозчулар, өөреникчилер
тоо-белдараан. Кара-Хөлче,
Хөндөлөңче, Хемчикке көжүп
эзелээн. Бистиң колхоз Чаа-
Барлыкта «Тиелелге» колхозунче
каттышкан. «Тиелелге» колхозун-
га ачам партия секретарының
оралакчызы бооп ажилдаан.
Ийи чыл эрткенде, ол колхоз-
ту Аксы-Барлыкта колхозче
каттыштырган, ачам удуртукчу
ажылын уламчылаан. Колхозтуң

удуртукчулары, эштери Салчак
Сендажы, Күжүгет Санчыл (Ды-
дыраш баштыг), Хомушкуну Кун-
гаа, Саая Сүрүн (Узун-Сүрүн),
Сарыглар Сүрүн (Кызыл-Сүрүн),
Сайын-Белек Хертек, оларның
чамдыктарын уткан-дыр мен,
дүн-хүн дивейн, кызымаккай
ажылдап чорааннар. Ачам кон-
чуг шевер кижиле, сөөлгү чылдар-
да тудуг-даа даргалап турду. 40
харлыг турда оон бажы көгөрип
келген. Чон ачамны «Көк баштыг
дарга» деп адай бергеннер.

Кызылдың башкы сургуу-
лунче өөренип чорупкаш, кыш-
кы дыштанылгада кээримге,
ачам суг Аянгатыда чурттап
олурар болду. Ачамны Аянгаты
суму даргазынга томуйлааны
ол. Ол 1958 чыл. Ынчан ол
үеде машина-балгат бар эвес,
суму даргалары аят мунуп ал-
гаш, кыштың соогунда, чайның
изинде чон аразыңга амыр-
дыш чок ажилдап чорааннар.
Ачам ынчаар-ла ажилдап чоруп
тургаш, согур-шөйүндүзү ча-
рылгаш, үезинде эмчи дузазы
албайн, өөредилгем дооскалап
турумда, чок болган. Ол үелерде
ачамның аарып чораанын чер-
ле көрбээн мен. Ажи-төлүңүң
кижизидилгезинге үлегерлиг,
мөзү-бүдүштүг, ававыстың
шынчы эжи, бистерниң быжыг
чөлөнгийжис, хүндүткелдиг
ынак ачавыс деп чоргаарал-би-
ле сактып чоруур бис.

Биче-кыс КҮЖҮГЕТ,
Кызыл-Мажалыктың хоо-
чун башкызы.

«ШЫННЫҢ» аалчызы: БАРЫЫН-ХЕМЧИК КОЖУУН

КОЖУУННУҢ СПОРТЧУ АМЫДЫРАЛЫ

Тыва Республиканың На- чын мөгези, Барыын-Хемчик кожуунуң Чаан мөгези, Барыын-Хемчик кожуунуң хүндүлүг ха- маатызы, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, Тыва болгаш Бүгү-эвилеп чергелиг уран чүүл фестивалдарының каш дакпыр лауреады, Россияның болгаш Тываның «Күш-культура болгаш спортунуң тергилери» **Кара-Кат Очур-оолович Ооржак-биле** ооң төрзүн кожуунуң тур- густунганындан бээр 90 чыл оюн байырлап турар үеде Кы- зыл-Мажалыкка ужуражып, оон дараазында интервьюну алдым.

— Силерниң төрзүн кожуунуңарның 90 чыл оюн демдегеп турар ба- йырлыг хемчеглерниң эң кол черлериниң бирээзин тыва хүреш маргылдаазы ээлеп тур- ду. Барыын-Хемчик кожуунга кандыг-кандыг ат-алдарлыг мөгелер ажилдап, чурттап чораанын чугаалап берип көрүңерем?

— Бичии тургаш, мөге төрелдеримден, Хөндөлөң су- музунга Арбак оглу Лопсан деп

ген. Ынчангаш бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Лопсан Шончуур- жук деп шолазы-биле алдар- жаан. Ол 1936 чылда Тыва Арат Республиканың Наадымынга шүүлген деп хоочун башкы, ол үеде кожуунуң шыырак мөгези чораан Соржу Сарыглардан дыңнаан мен.

Ол ышкаш 1954 чылдың рес- публика Наадымынга бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Сергештей Сарыглар шүүлүп үнген. Бо кончуг ат-алдарлыг мөге-биле ооң 60 харлап турган үезинде болган хүрешке ооң эгин содаан тудуп, хүрежир аас-кежиктиг болган мен. Ынчан ол мени, Байлаң-оол Монгушту, Эрес-оол Монгушту арыг октааш, шүүлүп үнген. Ка- жан ол 70 харлай бээрге аалынга барып, байыр чедирип, чемненип олурувуста меңээ мынча дээнин утпас мен: — «Дөнен ирт болза, эгилги холун ам-даа болза, чаңгыс олургаш, чиптер мен» — дээр мөге чораан.

1961 чылда республиканың

Тываның Композиторлар эвилелиниң даргазы, республиканың ат-алдарлыг спортчуларының бирээзи К-К.О. Ооржак биле Тываның бир дугаар Президентизи Ш.Д. Ооржак олар төрзүн чуртунда.

Тыва хүрешти спорттуң нацио- нал хевирлеринге Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының спартакиадазының программа- зынга кириген соонда бодунуң деңзимге ол спартакиаданың тыва, бурят, хакас хүрештеринге 8 дакпыр чемпион болбушаан, Тыва Республиканың шилиндек командазының капитаны чордум. РСФСР-ниң спорт мастери атты чедип алган мен.

— Барыын-Хемчик ко- жуунуң спортчулары спорттуң өске-даа хевирлеринге респу- блика чемпионнары чораан болгай. Кандыг хевирлерин онзалап адап болур силер?

— Волейбол спортун чон орту- зунга кончуг неперенгей турган. Кожуунуң суур бүрүзүңге 6-10 командаларының оолдар, кыстары кежээ ажил шагы төнгөн соонда оочурлажып алгаш ойнап кирип- тер чүве-ле болгай. Бир катап уттуруптар болза команда ол ке- жээ катап ойнаар арга чок апаар чүве. Чүгле өске командаларың канчаар ойнап турарын сонуургап кежээлээр турдус.

Спорттуң бо хевирин чон ор- тузунда массалыг болганындан республика маргылдааларында кирижир кожуунуң шилиндек командазын тургузары белен турган. Суур бүрүзүңден шыы- рак ойнаар оолдар, кыстары Кызыл-Мажалыкка чыып алгаш, бир неделя хире белеткенгеш, Тываның чемпионадынче чоруп турган. Республика маргылдаа- зынга барыын-хемчикчилерниң эң-не сестир командазы Иштики херектер яамызының «Динамо» командазы турган. Оларны удуп алыр-ла болза, чемпионнаары чайлаш чок апаар чүве-ле болгай. Сөөлүңде Улуг-Хем кожуунуң командазы база кончуг шыырак апарган. Барыын-хемчикчилер республика маргылдааларында ниитизи-биле 10 хире катап чем- пионнааннар.

— Ол үеде шыырак ойнап турган волейболистерден кым- нары онзалап адап болур силер?

— Ол үеде Барыын-Хем- чик кожуунуң шилиндек командазының кежигүннеринден Сергей Монгушту, Супа Оор- жакты, Шериг-оол Ооржакты, Анатолий Стремукоту, Кайгал- оол Доңакты, Павел Монгуш- ту, Геннадий Иргитти, Алек-

сандр Ооржакты, Демир-оол Сааяны онзалап айткысадым. Эң ылаңгыя Барыын-Хемчик кожуунуң хүндүлүг хамаатызы Демир-оол Саая бодунуң ынак спортунга 3 оглун республика чемпионнары атка чедир белет- кээн. Оларның аразындан До- зураш Сааяны республикада волейбол «аарыкчыларындан», ойнакчыларындан билбес киж- чок боор деп бодаар мен.

Ооң соонда Аспан, Николай Монгуш алышкылар, Сергей, Андрей Манчын алышкылар дээш, оон-даа өскелерни улуг чоргаарал-биле адап болур мен. Үстүңде адааным спортчулар чүгле волейболга эвес баскет- болга база кожуунуң адын рес- публикага камгалап чорааннар.

— Эрткен вектиң 60-70 чыл- дарында коньки спортун бистиң республикага элзэн сайзырап бар чытканын билер мен. Спорттуң бо хевиринге силер база эки көргүзүлгелерни чедип ап, Тываның чемпиону атты дошка чуңгулаарының аңгы- аңгы хемчээлдеринге чедип алган болгай силер...

— Ол шын чүве. Коньки спортун Барыын-Хемчик кожуунга 1950- 60 чылдарда сайзыраңгай турган. Эдегей-Аксының дожу, Көөп- Кежиг дожу, Ак-Тал дожу дээш- ле, баар турган бис. Кызылдың уран чүүл училищезинге өөренип тургаш, конькилээринге ССРЭ- ниң спорт мастеринге кандидат Виктор Андреевич Улановтуң чорудуп турган бөлгүмүңге барып тургаш, 1963-1966 чылдарда конькилээриниң хөй хевирле- ринге республиканың чемпиону турдум. Ол үеде мээң чаңгыс чер-чурттуугларым Кара-оол Хо- мушку, Юрий Сарыглар, херээ- жен спортчулардан Зоя Ооржак олар конькилээриниң аңгы-аңгы хемчээлдеринге республика чем- пионнары турду.

Барыын-Хемчиктиң кыс- тары Галина биле Надеж- да Эртине-Очур ийис угбаш- кылар Москваның күш-культура институтунуң коньки талазы-би- ле дээди эртемин чедип алгаш, төрзүн Тывазыңга чедип келгеш, спорттуң ол хевиринге тыва спортчуларны база белеткеп турган үелер турган болдур ийин.

Барыын-Хемчик кожуунуң девискээри хөй хемнерлиг бол- гаш кышкы үеде чайгаар бүткен

конькилээр, хоккей шөлдер барык суур турганындан аныяктар ойнаарыңа аныяктар дулуг. Ынчангаш-ла бокс чедир Барыын-Хемчик хоккейжилери мурнуку салбайн турлар ышкы ылаңгыяда Аксы-Барлы линдек командазы.

— Кара-Кат Очур- хостуг хүрешти тыва соонда эң-не непт спорттуң хевирин деп- рар болгай бис. Бо та- ле чүнү чугаалап болу-

— Хостуг хүрешти сайзырадып эгелээр ту-биле киржип чораа- чер-чурттуугларымны тургустунганындан бээр оюнда улуг чоргаарал-

дегеп, оларның аттары адап көрейин. Хостуг бистиң республикага дыр, ону аныяктар о- непередир, боттарың кырынга үнүп келгеш,

келген үлегери-биле чылдарда Тываның командаларының кежигү- раан, Мартаалай Оо- Михаил Сундуй-оолду, Криванни, Эрес-оол

ты болгаш өскелерни байырлалда чоргаар адаксадым. Мен бод үстүңде адааным чаң- чурттуугларым-биле

шилиндек команда- кежигүнүңге кирип тур- ду. Ооң сөөлүңде салга

Аксы-Барлык чурттуг хүрешке делегейиниң медалының эдилекчизи, талазы-биле Делегей ийи дакпыр тиелекчизи, дигитиң чемпиону, «СС- алдарлыг спорт масте- бедик тиелекчелерин, ат- мөгелерден бо хүнге чед- Александр Хертекович- чедип алганын айтып- чедер боор.

Шыдыраа ойнаарың чаңгыс чер-чурттуугла- Адыг-оол Монгуш биле Севзэн республиканың пыр, Чыртак-оол Оюн б- рээжен шыдыраачывыс

Ондар республика чемпи- Республиканың кар- боодалга маргылдаал- Барыын-Хемчик чурт- Сайын-Белек Монгуш а- лар, үр чылдарда респу- Саян артынга чемпион- рааннар. Хаактаарыңа

оол Монгуш, Тенек-оол- лар, Сергей Ооржак б- Геннадий Иргит олар рес- чемпионну чорааннар. Кож- спортчуларының чамдык- киннерин демдеглээрге

ла-дыр. — Шак мындыг делгес интервью бергениңер- силерге улуу-биле четти Кара-Кат Очур-оолович- тура, уран чүүлге хамаар- айтырыгларны база сөө- силерниң-биле чугаалажы- бис.

Владимир ЧАДЫ

Авторнуң тырттырым- руктары.

Хостуг хүрешке 2015 чылда аныяктар аразында Европа чемпи- ну Начын Кууларга чаңгыс чер-чурттуу, ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери Александр Доржунуң 50 баш хураганының сертификатын аныяк мөгеге тыпсып турары.

кончуг шыырак мөге киж- чурт- тап чораанын дыңнаан мен. Ол аныяанда Моолдун Ургага барып хүрежип, аңаа чаңгыс эвес удаа шүүлүп, үжүрлежип чораан. Ол мөгениң дугайында салгалдан салгалче дамчып келген тоолчу- ру чугаалар база хөй. Оларның бирээзин кыргындардан мынчаар дыңнаан мен: Ол чогум боду- яды киж- чораан. Мөге Арбак оглу Лопсан бир черден өске чер- же көжерде өөнүн ханаларының ыяжын, кидизин бир аай кылдыр шарааш, чүгүнүн кырынга хараа- чазын өрү баштандыр шарааш, бичии уругларын ооң иштинге олуртуп алгаш, чүктеп чоруй баар мөге дээр.

Ол ышкаш бистиң чер-чурттуг Хомушку Лопсан деп мөге Тываның тос кожууннарындан шилинтинип келген 128 мөгениң хүрежинге шүүлүп үнгеш, бүгү чонну кайгаткан. Ол хүрештиң кол шаңналынга немей Чадаананың Үстүү хүрээзиниң лама-башкы- лары бодунуң мөгезинге (Лоп- сан ынчан ук хүрээниң хуурагы турган) Шончууржук деп аттыг тускай шаңналды сөңнээн дээр чүве. Ол-ла хевээр аныяк мөгени Шончууржук деп шолалай бер-

малчыннар наадымынга Ба- рыын-Хемчик кожуунуң шыырак мөгези Дүктүг-Ары Монгуш чем- пион ат дээш хүрешке Өвүрнүн ат-алдарлыг мөгези Казакин Дор- жуну азы мөге шолазы Шалыыр- Доржуну октааш, шүүлүп үнгенин сактып ор мен. Ол мөге акывыс дээрге кончуг узун дурт-сынныг, кедергей улуг думчуктуг, чодала- ры Алаш хемниң чоон дыды дег мөге-ле болгай.

— Кара-Кат Очур-оол- ович, силер база тыва черниң ат-алдарлыг мөгелериниң бирээзи-ле болгай силер. Ынчангаш канчаар хүрежип чорааныңарны кысказы-биле чугаалап берип көрүңерем?

— 1965 чылда 19 харлыг тургаш республика Наадымын- га дөрткө чедир хүрешкеш, Өвүрнүн шыырак мөгези Тырты- най Монгуш-биле 3-4 кү черлерни үлешкен бис. Ол Наадымга Сүүр- оол Хүргүлекович Ондар шүүлүп үнген. Мээң чаңгыс чер-чурттуум Михаил Сундуй-оол үжүрлөшкен чүве. Ол чылдан эгелээш 1980 чылдарның ортаа үезинге че- дир Тываның эң шыырак дээр 8 мөгезиниң санынга доктаамал кирип чордум.

ХӨГЖҮМ-ЫРГА ХӨӨННЕТКЕН

(Хөгжүм шинчилекчизи З.К. Казанцеваның 70 харлаанынга)

аны суугу хем кыдында турар улуг ыяштын будук-ери белем саргарбас, ооң эртерин эрткен-дүшкен ки-даа, аңчыгаштар, куштар-ип пекпес, хөлөгезинге се-енген азы чаыс-чайыктан-танганнар үзүлбес. Кы-Алексей Чыргал-оол уран чүүл колледжизинде ка теориязын башкылап-Зинаида Константинов-цеваның мөзү-бүдүжү, а ажил-херектери ындыг биле дөмей.

спубликаның хөгжүм баш-ының Башкызы З.К. Казан-цы биографиязын кыска-ле допчулаарга, ол 1945-ы октябрь 14-түн хунунде хоорайга хөй ажы-төлдүг чыг-бүлөгө төрүттүнген. беш харлында чайын садикке ажилдап эгелээш, ды харлында-ла уруглар-га хөгжүм удуртукчузу-ан. Кызылдың уран чүүл-щезин 1967 чылда, а ооң-а Новосибирскиниң М.И. аттыг күрүне консерва-зын хөгжүм шинчилекчизи-а теория талазы-биле-а кичээлдери башкылаар-килдиг бооп 1973 чылда

бүгүназынының дургузун-а хоорайның өөредилге-инге ажилдаан. Хөгжүм-арынга, Кызылдың уран-илищезинге хөгжүм-а эртемнерин болгаш-а чогадырын өөредип, а-билиг школаларына ыры-алавышаан, уругларның-садтарына хөгжүм удур-уна ажилдап — чеже янзы-дарга дадыкпаан дээр!-а Константиновнаның

ниити ажил стажы бо хуннерде бежен ажыг чыл, а ооң буян-ныг сеткилиниң херечилери — Кызыл, Новосибирск, Москва, Иркутск, Казань, Бишкек, Крас-ноярск, Владивосток хоорайлар-да өөренип, ажилдап, чурттап, Башкызынга мөгейип чоруур өөреникчилери.

Тыва культураның сайзы-ралынга З.К. Казанцеваның кириген үлүү ооң кылып чо-руткан болгаш бижээн ажил-дарындан илдең. Композитор-лар эвилелиниң регионалдыг салбырының съездилеринге, конференцияларына удаа-дараа үнүп, республиканың солун-сеткүүлдеринге, радио, телевидение дамчыдылгала-рынга хөгжүм кижизидилгезиниң болгаш бичии уругларның чо-гаадыкчы салым-чаяанын хөгжүдеринге чидиг айтырыг-ларны үргүлчү көдүрүп чораан. Тыва композиторларның (А.Б. Чыргал-оол, Р.Д. Кенденбил, Х.К. Дамба, В.С. Тока, П.Е. Фун-тикова, С.И. Бадыраа, Н.А. Лоп-сан) ажил-чорудулгазын З.К. Ка-занцева барык бүгү назынында үзүк-соксаал чокка хайгаарап, шинчилеп, чыып келген.

З.К. Казанцеваның эрткен чүс чылдың сезен чылдарда-ла би-жип каан методиктиг сүмелери ам бо хуннерде үш кезектиг улуг ажил кылдыр парлаттынган (Сольфеджио. Тыва хөгжүмнүң материалдарына бижиттинген методиктиг өөредилге ному — Новосибирск, 2012 ч.). Бо ажил республиканың уругларының уран чүүл школаларында ажил-дап чоруур башкыларның эң-не кол ажилгаар номнарының бирээзи апарган. База ол ыш-каш Зинаида Константиновна-

ны тыва хөгжүм литературасы эртемниң кол үндезилекчизи деп болур, ол эртемни хөгжүм школаларына болгаш учили-щеге башкылаарының удуртулга программасын бижээн.

Ооң бойдустан чаяаган шинчилекчи бүдүжүн сураг-лыг совет фольклорист Е.В. Гиппиус эскергеш, ооң удур-тулгазы-биле аспирантурага өөренирин сүмелзэн. Зинаида Константиновна ынчангы үеде ийи чаш уругларын бодааш, салым-чолдун айтып берген ол оруундан ойталаан. Ындыг-даа болза, сурагыг тыва компози-торлар болгаш согур хөгжүмчү дугайында бижээни башкының монографиялары чүгле тыва хөгжүмнүң эвес, а ниити тыва чоннуң культуразының хөй-хөй

чылдарда эдилээр ужурулуг үнелиг үүжезиниң чамдыызы апарган. Ол дээрге, «Ырлаар кылдыр төрүттүнген: Р.Д. Кен-денбилдин 80 харлаанынга» (Кызыл, 2002 ч.), «Чыргал-оол: чуртталгазы болгаш ажил-чору-дулгазы» (Кызыл, 2003 ч.), «Ба-лыгланган эзир», согур хөгжүмчү Василий Беззязов дугайында документалдыг тоожу «Кызыл, 2003 ч.).

А.Б. Чыргал-оол дугайын-да материалдарны Зинаида Константиновна хөй чылдарда чыып, белеткеп келгеш, укномну Россияның Президентизи В. В. Путинниң 2001 чылда бергени деткимче грантызы-биле парлап үндүрген.

З.К. Казанцева хөй чылдар дургузунда Кызылдың уран чүүл

училищезинге «Теория болгаш композиция» салбырын удуртуп, база «Билиг» деп ниитилеп бол-гаш Культура университетиниң даалгазы-биле классиктиг хөг-жүмнү пропагандалап келген. Башкыларның башкызы З.К. Казанцева 2006-2011 чылдарда аттестация комиссиязының экс-перт бөлүүнүң кежигүнү бооп турган.

Симфониктиг оркестр дү-жериниң кырынга кээрге, Зи-наида Константиновна чаңгыс хун дургузунда 250 ажыг кижилерниң холунуң үжүүн чыггаш, ол үеде Композиторлар эвилелиниң даргазы турган А.Б. Чыргал-оолга эккеп бергени безин ооң хөгжүмге кайы хире бараан бооп чораанын херечи-леп турар.

Ам бо хуннерде чеден харлап турар буянның Башкыыс дараа-зында шаңнал-макталдарлыг болгаш ат-алдарлыг: Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы (2000 ч.), Культура болгаш кино яамызының литература болгаш уран чүүл та-лазы-биле шаңналының эдилек-чизи (2000 ч.), Россияның Компо-зиторлар эвилелиниң кежигүнү (2001 ч.), Тыва Республиканың Чазааның Даргазының хөгжүм талазы-биле А.Б. Чыргал-оол аттыг шаңналдың эдилекчизи (2005 ч.).

Ханы билиин харам чокка сөңнеп чоруур ак сеткилдиг эне Башкыыс ам-даа бистиң аравыска ынак ажылын кылып, аныяк хөгжүмчүлер болгаш ком-позиторларны Тывавыска белет-кеп, каң кадык, өөрүшкүлүг-ле чорзун, курай-курай!

Хүндүткел-биле, ынак өөре-никчизи

Ульяна МОНГУШ.

МАЛЧЫННАР-БИЛЕ АЖЫК ЧУГАА

аның Баштыңы Шолбан оол республиканың ба-талазында Бай-Тайга, н-Хемчик кожууннарның-нына-биле октябрь 9-та-шкан. Бо ужуражылга-оннуң үе-дүптен бээр-ип келген оран-савазы-луп эрткен. Малчыннар-аргазы-биле аяк шайны-ышаан, боттарының со-ан айтырыгларын салып,-өлзөн хөөрөшкен.

т-хөө талазы-биле чу-тып олургаш, кризис ду-да база оюп эртпээн. аннарның сонуургаан-ыгларының бирээзи ол-и берге байдалга бистиң-ставарышпас. Эртен даң-дан, орай кезээге чедир-дарып турар малчыннар-ын эът, дүк, сүт-биле хан-нып ап турар. Оон ыңай-н таланың муң малдыг-нына Алаш хемни кежир-тну тургузуп бергенинге-четтиргенин илереткен-оң мурнунда аай-дедир-турар малчыннарга хемни-и берге турган, ам ында-а чарттынган.

аа аразында кааңнааш-тайның уржуундан си-ирбил багай үнгенин-елир кышка мал чемин

көвүдедир белеткеп алырын, 2011 чылдың кыжынында харның улуг болганындан мал-маган одарже үнер арга чок база Мөңгүн-Тайгаже вертолет-биле мал чемин чедирип турганын, ам ындыг байдалды катаптава-зын Шолбан Валерьевич немей чугаалаан.

Тываның кыжы дендии соок болур, малчыннар бо дугайын эки билер. Ынчангаш олар ам-дыгааштан эгелеп, кыштаг-хо-нажын селтеп, малының чемин сөөртүп алганнар. Ыраккы Кара-Хөл суурнуң чурттакчызы Кара-кыс Хертек күскү айның бисти сагындырып турарын, кышка ам-даа белеткенир болза эки дээрзин, оон ыңай Тываның Чазааның бөдүүн чонга детким-чени көргүзүп турарына өөрзөн сеткилин чугаалаан. «Школачы тургаш, күзүн сиген белеткелин-ге дузалажып турган бис. Амгы үеде ол эки чаңчылдың утун-дурганы хомуданчыг, уругларны күш-ажылга кижизидери-биле ону катап эгидер болза эки» — деп, Тываның Баштыңы немээн.

Кара-Хөлдүн идепкейлиг хоочуну Кара-кыс Хертек чугаа-зын улаштырган: «Силерниң ажылыңар база чай чок, хөй-ле доктаал-саавырлар-биле ажил-даар. Ол хире чымыштыг иштиг-

даа болзуңарза, бистерниң-биле ужуражып, чоннуң амыдыра-лынче сагыш-салып, чаартыл-галарны кылып бергениңер дээш чонумнуң өмүнээзинден четтирдим. Ол ышкаш Тыва чур-тун хөгжүдеринге үлүг-хуузуң кирип турар чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Шойгуга база өөрүп четтирип тур бис. Ырак-узак Кара-Хөлде Даштыг-Хөл, Ак-Кара-Суг, Арамай, Алаак, Делер-Хол, оон ыңай үш бичежек көвүрүглер бар, ам тос дугаары Алаш хемни кежир турупкан. Кара-хөлчүлери бо хире дет-кип турар даргаларывыстың ажил-ижинге чедишкinnerни күзедим» — деп, ол чугаазын дооскан. Кара-Хөлдүн чурттак-чылары суурунун чаарттынып турарына өөрүп турар.

Бай-Тайга-биле кожа чы-дар Барыын-Хемчик кожууннун Хөнделең сумузунун баштыңы Ольга Монгуштуң чугаалап ту-рары-биле, мурнуку чылдар-га деңнээрге, Хөнделеңниң аныяктары мал ажылынче кирип турар. Ажыл чок олурарының орнунга оон туттунганы дээр дээш: «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилели олар-га улуг идигни берип турары кончуг эки. Бо төлөвилелге кирип, бурунгаар чүткүп турар

аныяктар бар. Биске 4 миллион бичии ажыг рубльди аңгылаан, ооң-биле трансформатор тудуп алдывыс. Ынчап кээрге, электри чырыы чаа тудугларда коштун-ган. Хлеб быжыра, ыяш дилди-рер бүдүрүлгелер тургустунган, ам чаа оран-сава тудуп алырын планнап турар бис. Оон ыңай күрүне деткимчезин алдывыс, суг-биле хандырылганы чедир кылыр бис» — деп, ол таныш-тырган.

Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол республиканың социал-экономиктиг хөгжүл-дезиниң дугайында база фе-дералдыг чергелиг чугула айтырыгларны чурттуң найы-сылалынга барып чугаалажы-рын, оон ыңай каш катап чоруп тургаш барыын таланың оруун федералдыг эрге-байдалче киригенин база ам-даа кылыр ажилдар бар. Кызылдың аэро-портун чаартыр, Чадаананың төп эмнелгезиниң, найысылалдың ниити аарыглар салбырының тудугларына акшаландырыыш-кыны камгалаар бис дээрзин дыңнаткан.

Кара-Хөлдүн чурттакчылары чаңгыс чер-чурттуу Күжүгет Се-рзеевич Шойгунуң чырык адын база сактып чугаалашкан. Ооң оглу Сергей Шойгу төрзөн Тыва-зынга бердинген, чонунга ынак,

бичии республиказын хөгжүдөр дээш кызып, деткип турар. Ол дээрге, тыва чоннуң төлөптиг оглу-дур. Ачазының чурту — ус-шеверлер ораны Бай-Тайга бо. Ол — кайгамчык салым-чаяаның, ховар киж. Сергей Күжүгетович база даштан янзы-бүрү дүрзүлөр чазаарына дыка ынак дээрзин Шолбан Валерье-вич чугаалады.

Ол солун чугааны Хөнделең сумузунуң чагырга даргазы Марианна Хомушку дыңнап орта: «Чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Шойгуга бистиң чоннуң мурнундан байырывысты че-дирип көрүңер. Ооң 7 томнуг «Урянхай. Тыва дептер» деп ному кайгамчык өөредилгиг-дир. Төрзөн чуртувусту сайзырадып турар үлүг-хуузу улуг. Оон ыңай бистиң суурувуста аныяк чыл-гычылар хөй. Мал тудуп турар улус база бар. Малының чемин белеткеп ап турарлар. Бисте электри чырыы, от, мал, хлеб, шупту бар. Чүгле боттарывыстан хамааржыр» — дээш, ол чугаа-зын доосту.

Бөдүүн малчыннар Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол-би-ле ажит-чажыт чокка чугаалаш-каш, шупту ам-даа бурунгаар көрүштүг ажилдаар бооп, ба-йырлашканнар.

Долаана САЛЧАК.

Профессионал өөредилгениң «Тываавтотранс» өөредилге-курс комбинадының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын
өөредириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ»!!! деп акцияны чарлаан. Сээң 7
хуу алырыңга эргежок чугула чүүл—чолаачылаар эргениң
шынзылгасы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледин
көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле чыылда доктаа-
мал чоруп турар:

-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның
чолаачылары;

-айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (ДОПОГ);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шим-
чээшкининиң дүрүмнериниң техминимуму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировказы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу дээш ха-
рысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум
талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин
өскертир арга бар, өөренип турар кижилерге бүрүзүңге онзагай ки-
чээңгей.

Айтырыг салыр телефоннар: (39422) 2-71-37, 2-90-09,
89607781555

Полевая кудумчузу, 120.

Долгаар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башкыла-
рыңга өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар
чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң Өөредилге
адырыңга хайгаарал албаны тывыскан.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

СКИДКИ В ГУП РТ «БЮРО ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНВЕНТАРИЗАЦИИ» СКИДКИ!!!

В честь своего 70-летия ГУП РТ «БТИ» дарит своим
клиентам скидки от 7% до 70%

на изготовление ТЕХНИЧЕСКИХ ПЛАНОВ

С 07 октября до 07 декабря 2015 года любой граж-
данин (физическое лицо), заключающий с нами договор
подряда на изготовление технического плана, стано-
вится участником акции «Юбилейный ценопад».

Размер своей скидки заявитель определяет сам!

Подробности по тел: (39422) 3-44-65;
8-963-251-7449; www.bti17.com,
<http://vk.com/bti17>.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

БАЙЫРЛАЛ ЭРТТИРЕР ЗАЛ «ЧИНГИС-ХААН»

Куда, дой, уруглар байырлалдары, юбилейлер эрттирер турар
бис. 350-ден 500 олуттар бар.

Адреси: Заводская 2а.

Харылзажыр телефон: 8-923-385-05-75.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

ШАРЫ

Огромный выбор: конфетти, грамоты, открытки, буквы, цифры,
украшения для машин, наборы для сервирования стола, ходячие
шары, гелий.

Оформим шарами любой праздник!

Магазин «ВСЁ ДЛЯ
ПРАЗДНИКА»

тел. 8-923-262-48-48

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва
Республиканың Информатизация
болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
редакторнуң дузалакчызы—2-30-69, редакторнуң оралакчызы
—2-17-91, бухгалтерия—2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыды-
рал килдизи—2-03-88. Реклама, чарлал килдизи—2-18-10,
Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 4239. Номери парлаалгаже дужааганы: график езу-
гаар—21.00, херек кырында—18.00.

15 ОКТЯБРЯ В 18.00 В МАЛОМ ТЕАТРЕ

«ТЕТ-А-ТЕТ»

К году литературы в России
ПРЕМЬЕРА!

А.Пушкин «Моцарт и Сальери» (музыкальная драма)
Классика в современной обработке с участием мол-
лантливых вокалистов театра. Постановка — Леонид Кан-
зыкальное оформление — Альберт Хомушку.

15 октября в 18.00

ПРЕМЬЕРА!

Р. Базр «История одной любви» (лирическая коме-

Смешная и трогательная
история о пожилых друзьях —
вдове и вдовце, которые раз-
лучаясь, решаются признаться
в своих чувствах. Режиссер
спектакля — Алексей Ооржак,
художник — Маннай Хомушку.

17 октября в 17.00

В. Красногоров «Люби меня,
любим» (Комедия)

Молодая семейная пара

приглашает на годовщину своей свадьбы друга и подругу. Вско-
ре выясняется, что друг мужа — это любовник его жены, а подруга
жены — любовница ее мужа. Оказывается, друзья семьи в недале-
ком прошлом тоже хотели создать семью, но безуспешно. Посте-
пенно наизнанку выворачивается все нутро героев, раскрывается
их эгоизм, лицемерие и пока еще не погубленное желание счастья. Наконец, кризис их вза-
шений достигает накала и перед парами встает вопрос: что делать дальше?

Все спектакли на большой сцене дублируются синхронным переводом на русский язык

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң
чагыдып ап болур. Чагыдар
болза, өртээниң 50 хуузуң
баштай төлөп алыр. Өртээ
Новосибирск хоорайны. 20
хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная
кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът)
Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю.
ИНН170108166930

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

ГОРОДОК ПРИНТ

-Полиграфия
-Силерниң чурууңар
кирген белектер
-Сувенирлер
-Хенке бижиктер

Визиткалар, чалалгалар,
календарлар, футболкалар,
стиканар, таваштар, сыртыштар,
паздар, акрил магниттер,
брелоктары. Силерниң
күзелиңер-биле кылып турар.

Кызыл хоорай,
Ленин кудумчузу, 50,
«Меридиан» садыг төвү,
офис 208.
Тел: 8-913-359-48-00.

ФИЛИАЛ ФИТОЦЕНТРА «ПРАСКОВЬЯ»

Республика Тыва,
г.Кызыл,
ул.Сергея Лазо, 112
Тел.: 8-913-352-47-74

Эрзин кожууннуң Сарыг-Булун сумузуну
Төлээлекчилер хуралы суму чагырга даргазы
албан-дужаалыңга конкурс чарлап турар
дыңнадып тур.

-билдиришкinnerни база документиленни чарлап
хүнден 20 хонук иштинде хүлээп алыр (2015 чылдың октя-
тен ноябрь 1-ге чедир).

- конкурс 2015 чылдың ноябрь 5-те 10 шакта суму ча-
бачыңга болур, адреси: с.Булун-Бажы, Галина Доваат
думчузу, 28 тел. 8(394)3922-4-37.

-конкурстуң негелдези база суму чагырга даргазының
дужаалыңга ажилдаар улустуң контрактзының проектизи
Булун суму чагыргазының сайтызында салдынган.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

ЧАРЛАЛ

Чаа өг ыяжын садып тур мен.
Өртээ дугуржулга ёзугаар.

Харылзажыр телефону: 8-923-389-03-41.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.